

TIESVEDĪBAS ILGUMS KRIMINĀLLIETĀS: CILVĒKTIESĪBU UN JURISDIKCIJAS ASPEKTS *DURATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS: HUMAN RIGHTS AND JURISDICTION ASPECTS*

Iloņa Bulgakova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Dr.iur., ilona.bulgakova@rta.lv, Rēzekne, Latvija

Abstract. *Duration of criminal proceedings is one of the most important issues in the theory and practice of Latvian criminal proceedings. Unlike the limitation period for persons in pre-litigation proceedings, the Criminal Procedure Law does not contain such a time limit for proceedings. This raises the question of the possible improvement of the legal framework, from a jurisdictional point of view and from a human rights point of view.*

The Article analyzes the standards of length of proceedings, their impact on the rights of the involved persons and legitimate interests' realization, as well as the impact on jurisdiction. Methods used to create an Article: analytical sociological observation method, induction and literature analysis method.

The final conclusion is that in the course of the lengthy proceedings, there are risks to the parties right to a fair hearing within a reasonable time, the role of the prosecutor in preparing the case for trial, as well as the problem of the organisation of work in the courts of first instance. Amendments to the Criminal Procedure Law and Law "On Judicial Power" are proposed.

Keywords: *criminal proceedings, human rights, legal proceedings, length of proceedings, reasonable time.*

Ievads

Tiesvedības ilgums krimināllietās ir viens no būtiskākiem jautājumiem Latvijas kriminālprocesa teorijā un praksē. Atšķirībā no personu tiesību ierobežošanas termiņa pirmstiesas procesā (*Kriminālprocesa likums, 2005, 389. p.*), šādu termiņu attiecībā uz tiesvedību Kriminālprocesa likums nesatur. Tiesvedības ilgums krimināllietās tieši ietekmē tajā iesaistīto personu tiesības, likumiskās intereses un to efektīvu realizāciju, kā arī jurisdikcijas intereses.

Pētījuma mērķis ir izpētīt tiesvedības ilguma krimināllietās problemātiku no cilvēktiesību un jurisdikcijas aspekta.

Pētījuma objekts ir tiesvedības ilguma krimināllietās tiesiskais regulējums.

Pētījuma priekšmets tiesvedības ilguma krimināllietās tiesiskais regulējums likumā "Par tiesu varu", Kriminālprocesa likumā, kā arī Tieslietu padomes dokumentos, tā ietekme uz cilvēktiesību un jurisdikcijas realizāciju.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) noskaidrot tiesvedības ilguma problemātikas aktualitātes;
- 2) apkopot informāciju par tiesvedības ilguma standartu, t.sk. Tieslietu padomes aktuālus lēmumus;
- 3) analizēt tiesvedības ilguma ietekmi uz kriminālprocesa iesaistīto personu tiesībām un to realizācijas efektivitāti;
- 4) analizēt tiesvedības ilgumu kontekstā ar jurisdikcijas nodrošināšanu krimināllietās;
- 5) izstrādāt priekšlikumus tiesvedības ilguma problēmas turpmākai novēršanai.

Pētījuma hipotēze: neskatoties uz pēdējo gadu laikā tiesvedības ilguma problēmas aktualizāciju un jauninājumiem, t.sk. Tieslietu padomei ieviešot lietu izskatīšanas standartu, kā arī citus iekšējās kontroles mehānismus, pievēršot uzmanību problēmai dažādās publiskajās platformās, tomēr problēma pastāv un joprojām saglabājas izaicinājumi, kas prasa izmaiņas pastāvošajā tiesiskajā regulējumā. Tādējādi ir aktuāls jautājums par iespējamo tiesiskā regulējuma pilnveidi gan no jurisdikcijas, gan no cilvēktiesību aspekta.

Raksta izstrādē izmantotās pētniecības metodes: analītiskā, socioloģiskā novērošanas metode, indukcijas metode, literatūras analīzes metode.

Tiesvedības ilguma standarti

Atbilstoši likuma “Par tiesu varu” 27.¹ pantam, tiesas priekšsēdētājs pirms katra kalendāra gada sākuma, sadarbojoties ar tiesas tiesnešiem, plāno un nosaka tiesas darba mērķus attiecībā uz vidējiem lietu izskatīšanas termiņiem tiesā (lietu izskatīšanas termiņu standarts). Lietu izskatīšanas termiņu standartu nosaka, ņemot vērā tiesas resursus un nepieciešamību nodrošināt personas tiesības uz lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā un ievērojot citus lietu izskatīšanas pamatprincipus. Attiecīgās tiesas priekšsēdētājs lietu izskatīšanas termiņu standartu līdz katra gada 1. februārim iesniedz apstiprināšanai Tieslietu padomē (*Par tiesu varu, 1992, 27.¹ p.*).

Savukārt likuma “Par tiesu varu” nostiprināta vispārējā tiesību norma, iezīmējot procesuālās ekonomijas principu, ka (1) Tiesnesis izspriež lietu tik ātri, cik vien iespējams (*Par tiesu varu, 1992, 27.¹ p. 3. daļa*).

Savukārt Kriminālprocesa likums satur normu, kas paredz tiesvedības uzsākšanas termiņu nevis tiesvedības ilguma termiņu. Konkrēti, Kriminālprocesa likuma 488. panta otrajā daļā paredzēts: (2) Krimināllietas iztiesāšanu tiesa uzsāk, cik drīz vien iespējams (*Kriminālprocesa likums, 2005, 488. p.*). Tādējādi no procesuālās jurisdikcijas viedokļa saskatāms termiņa - momenta veids, t.i., cik vien ātri iespējams. Taču Kriminālprocesa likumā lietas izskatīšanas ilguma laiks nav noteikts.

Ar Tieslietu padomes 2022. gada 1. jūlija lēmumu, pamatojoties uz likuma “Par tiesu varu” 89.¹¹ pantu, apstiprinātas Vadlīnijas lietu izskatīšanas termiņu pārvaldībai (*Tieslietu padome, 2022*). Minēto vadlīniju 2. punkts satur lietu izskatīšanas termiņa (standarta) definīciju, konkrēti: tie ir mērķi attiecībā uz vidējiem lietu izskatīšanas termiņiem, ņemot vērā tiesas resursus. Lietu izskatīšanai vadlīnijās iestrādāti kritēriji, to starp, lietu uzkrājums gada sākumā un gada beigās; lietu uzkrājuma koeficients (attiecība starp neizskatītajām lietām gada beigās un gada sākumā); ieilgušo lietu skaits (lietas, kas izskatītas ilgāk kā divus un piecus gadus attiecīgajā instancē); saņemto, izskatīto lietu skaits; lietu caurlaides koeficients (attiecība starp izskatīto un saņemto lietu skaitu); apstiprinātais standarts iepriekšējā gadā; lietu izskatīšanas vidējais termiņš; termiņu izpildes koeficients (attiecība starp vidējo lietu izskatīšanas termiņu un apstiprināto standartu) (*Tieslietu padome, 2022*).

Tieslietu padome izvērtē arī iepriekšējo gadu tiesu darbības rādītājus. Pēc Tieslietu padomes konstatētā, kopējie tiesu rādītāji norāda uz to, ka samazinās tiesās saņemto un izskatīto lietu apjoms, bet vidējie lietu izskatīšanas termiņi pieaug. Rīgas tiesās vērojama augstāka noslodze salīdzinājumā ar reģionālajām tiesām. Vidēji viens tiesnesis aizvadītajā gadā izskatīšanai saņēma aptuveni 105 lietas, savukārt izskatīja vidēji ap 98 lietām. Vidējais termiņš lietu izskatīšanai katrā tiesu instancē ir ap 7 mēnešiem. Tiesu 2022. gada darbības rādītāju analīze tiks izmantota turpmākam Tieslietu padomes darbam, lai efektīvizētu un optimizētu tiesu darbu. Krimināllietu vidējam lietu izskatīšanas laikam pirmās instances tiesās 2023. gadā tiek plānots atvēlēt 8 mēnešus, apelācijas instances tiesās - 4,4 mēnešus, savukārt kasācijas instances tiesā paredzēti 3 mēneši līdz rīcības sēdei un 10 mēneši līdz lietas izskatīšanai. Salīdzinājumam: vidējais civillietu izskatīšanas termiņš 2023. gadā pirmās instances tiesās plānots 6,9 mēneši, apelācijas instancē 4,7 mēneši, bet kasācijas instancē 6 mēneši līdz rīcības sēdei un 18 mēneši līdz lietas izskatīšanai. Administratīvajām lietām vidējais lietu izskatīšanas termiņš pirmajā instancē plānots 8 mēneši, apelācijas instancē 6,5 mēneši, kasācijas instancē 6 mēneši līdz rīcības sēdei un vidēji 18 mēneši līdz lietas izskatīšanai. Administratīvā pārkāpuma lietām vidējais lietu izskatīšanas termiņš pirmajā instancē plānots 5,2 mēneši un apelācijas instancē 2,9 mēneši līdz lietas izskatīšanai (*Tieslietu padome, 2023a*).

Salīdzinot ar krimināllietu izskatīšanas standartu, pirmās instances tiesās civillietās izskatīšanas termiņš ir par 1,3 mēnešiem īsāks, apelācijas instances tiesās - par 3 mēnešiem ilgāks, savukārt kasācijas instances tiesā līdz rīcības sēdei - par 3 mēnešiem ilgāks nekā krimināllietās un līdz lietas izskatīšanai par 8 mēnešiem ilgāks nekā krimināllietās.

Rēzeknes tiesā 2021. gadā bija 107,1 lietas uz vienu tiesnesi, 2022. gadā – 120,1 lietas uz vienu tiesnesi, savukārt Daugavpils tiesā izskatīto lietu skaits bija lielākais valstī, t.i., 152,9 lietas (*Tieslietu padome, 2023b*).

Saistībā ar standarta izpildi, 2023. gadā iezīmējās lietu izskatīšanas laika paildzinājums krimināllietās apelācijas instances tiesās, konkrēti, salīdzinot ar 2022. gadu Rīgas apgabaltiesā (+58 %), Kurzemes apgabaltiesā (+31 %), Vidzemes apgabaltiesā (+8 %), Latgales apgabaltiesā (+5 %), savukārt Zemgales apgabaltiesā tiek noturēts 2022. gadā iezīmētā lietu izskatīšanas standarta līmenis. No pirmās instances tiesām, negatīva iezīme ar lietu izskatīšanas termiņu pagarinājumu, 2023. gadā saskatāma Kurzemes rajona tiesā (+67 %), Ekonomisko lietu tiesā (+37 %). Vidēji 2023. gadā iezīmējās krimināllietu izskatīšanas termiņu pieaugums salīdzinot ar 2022. gadu par 8 % (*Tieslietu padome, 2023a*).

Kopumā jau divus gadus pēc kārtas ar Tieslietu padomes lēmumu tiek noteikti tiesvedības ilguma standarti visās kategoriju lietās, t.sk. krimināllietās.

Tiesvedības ilguma ietekme uz iesaistīto personu tiesību un likumisko interešu realizāciju

Tiesvedības ilguma darba grupa 2020. gadā veica pētījumu - aptauju par krimināllietu iztiesāšanas ilgumu. Atbildes aptaujā sniedza 88 tiesneši, 300 prokurori un 210 advokāti. Uz jautājumu “Kādi ir nozīmīgākie tiesvedības ātrumu negatīvi ietekmējoši faktori?” saņemtas izplātītākās atbildes: procesa dalībnieku neierašanās uz tiesas sēdi neattaisnojošā iemesla dēļ; pirmstiesas procesa kvalitāte; dokumentu nosūtīšana uz ārvalstīm; tiesas darba organizācija (t.sk. tulka nodrošināšana, tiesneša darba laika plānošana; ilgstoši pārtraukumi starp tiesas sēdēm); tiesu teritoriālā reforma; lietas juridiskā sarežģītība, apjoms, procesuālo darbību daudzums. 2020.gada 12.jūlijā notika diskusija, kuru rīkoja Augstākā tiesa ar Tieslietu ministrijas, Latvijas Zvērinātu advokātu padomes, Ģenerālprokuratūras pārstāvjiem, tiesnešiem, tiesnešiem - senatoriem un Latvijas pārstāvjiem starptautiskajās cilvēktiesību institūcijās. Diskusijā apspriesti risinājumi, t. sk., tiesvedības procesa koordinēšanas risinājumi, videokonferenču izmantošanas veicināšana, procesuālo sankciju piemērošana, mācības tiesnešiem, prokuroriem un advokātiem (*Tiesvedību ilgumu izvērtēšanas darba grupa, 2020; Labucka, 2020; Zikmane, 2020; Latvijas pārstāvja starptautiskajās cilvēktiesību institūcijās birojs, 2020a, 2020b*).

No cilvēktiesību aspekta iezīmējās tiesību uz lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā ievērošanas problēma. Kriminālprocesa likuma 14. pantā reglamentētas aktīvu procesa dalībnieku – cietušo, aizdomās turēto, apsūdzēto tiesības kriminālprocesā.

Tiesvedības ilguma ietekme uz juridikciju

Latgales tiesu apgabālā ar 2023. gada 1. jūliju paredzētas organizatoriskās izmaiņas rajona tiesu struktūrā, konkrēti, Daugavpils tiesa tiek pievienota Rēzeknes tiesai, vienlaikus mainot reorganizētās tiesas nosaukumu uz Latgales rajona tiesa (*Tieslietu padome, 2023b*).

Ar Tieslietu padomes 2023. gada 24. marta lēmumu Nr.20 apstiprināts Latgales tiesu apgabālā ietilpstošo vispārējās jurisdikcijas rajonu (pilsētas) tiesas reorganizācijas plāns. Plānā ir aprakstīta tiesu reformas gaita, sākot ar 2016. gadu, kad kā pirmās tika reorganizētas Latgales tiesu apgabālā ietilpstošās rajona tiesas. Reformās abu tiesu apvienošanā plānā iezīmēti pozitīvi mērķi, t.i., tiks radīti apstākļi vienmērīgai lietu sadalei un tiks veicināta noslodzes izlīdzināšana starp abu tiesu tiesnešiem. Kopumā uz 2022. gada 18. maiju

Daugavpils tiesā bija 26 tiesnešu štata vietas (faktiski 22 tiesneši), Rēzeknes tiesā – 18 tieņu štata vietas (faktiski 17 tiesneši) (*Tieslietu padome, 2023b*).

Pašreizējā tiesiskajā regulējumā, kaut vai ar likumu “Par tiesu varu” normām tiek noteikts lietu izskatīšanas standarts, tomēr tiesnesim jāizskata lieta cik vien ātri ir iespējams, nepiesaistot ar likuma normu lietu izskatīšanas laiku attiecīgā standarta laikam. Tādējādi abi instrumenti likumā nav savienoti vienā veselumā un tiesnesis faktiski nav sasaistīts ar šo standartu. Tas praksē var radīt risku, ka atsevišķa tiesneša darbs var tikt ietekmēts no attiecīgas tiesas vadītāja – tiesas priekšsēdētāja, kuram atbilstoši likuma “Par tiesu varu” 27.¹ panta normām jānodrošina standarta ievērošana.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Sakarā ar to, ka Kriminālprocesa likumā nav nostiprināti tiesvedības termiņi - periodi, joprojām tiesvedības praksē pastāv indivīdu, kas piedalās tiesvedībās, tiesību uz lietas pabeigšanu saprātīgā termiņā pārkāpumu risks. Problēmas novēršanai Kriminālprocesa likumā būtu jāiestrādā jaunas tiesību normas, kas ierobežotu tiesvedības ilgumu krimināllietās. Tādējādi autore piedāvā Kriminālprocesa likuma 488. pantu papildināt ar jauno sesto daļu šādā redakcijā:

“(6) Lietu pirmās instances tiesā jāizskata, atkarībā no noziedzīga nodarījuma smaguma, skaitot no dienas, kad lieta saņemta attiecīga tiesneša lietvedībā, šādos termiņos:

- 1) *kriminālpārkāpuma gadījumā – divu mēnešu laikā;*
- 2) *mazāk smaga nozieguma gadījumā – četru mēnešu laikā;*
- 3) *smaga nozieguma gadījumā – sešu mēnešu laikā;*
- 4) *sevišķi smaga nozieguma gadījumā – viena gada laikā.”*

Lai nodrošināt minētas tiesību normas darbību, Krimināllikumā jāiestrādā jauns noilguma veids – lietas izskatīšanas noilgums. Jauna tiesību norma būtu iekļaujama Krimināllikuma 56.¹ pantā.

2. Nododot lietu tiesai, prokurors nepārbauda vai procesa dalībnieku dzīvesvietas adreses, e-pastu adreses ir aktualizētas. Tādējādi pastāv riski tam, ka procesa dalībnieki saņems paziņojumus un pavēstes no tiesas. Problēmas risināšanā varētu palīdzēt jauna tiesību norma, kas uzliktu par pienākumu prokuroram pārbaudīt, vai procesa dalībnieka deklarētā, faktiskā dzīvesvietas adrese, e-pasta adrese ir aktuāla. Kriminālprocesa likuma 413. panta otras daļas otru teikumu papildināt aiz vārdiem *personu* ar vārdu *aktualizētas*, nosakot minēto tiesību normu šādā redakcijā: *“Personu aktualizētās adreses norāda tikai sarakstā, kuru nosūta tiesai.”*
3. Lai vienveidotu pieeju tiesu darba organizācijai pirmās instances tiesā, būtu jāievieš grozījums likuma “Par tiesu varu” 28. pantā, paredzot, ka tiesnesis izskata lietu termiņā, kas ir paredzēts procesuālajos likumos. Tādējādi tiktu sasaistītas Kriminālprocesa likuma normās nostiprinātas tiesvedības ilguma termiņi atkarībā no noziedzīga nodarījuma smaguma ar tiesu darba organizācijas principiem, kas paredzēti likumā “Par tiesu varu”. Konkrēti, likuma “Par tiesu varu” 28. panta pirmo daļu papildināt aiz vārdiem *Tiesnesis izspiež lietu tik ātri, cik vien iespējams*, ar vārdiem *“ievērojot lietu izskatīšanas standartu un procesuālajos likumos noteikto termiņu”*.
4. Diskutēt par būtisko vienveidīgu elementu iekļaušanu pirmās instances tiesu darba organizācijā, proti, lietu izskatīšanā mutvārdu procesā ieviešot noteikto prasību pirmajā tiesas sēdē ar procesa dalībniekiem apspriesties un noskaidrot to viedokļus par lietas izskatīšanas apjomu, par provizoriski plānotu laiku, piedaloties tiesas izmeklēšanā un tiesu debatēs. Noskaidrojot procesa dalībnieku viedokļus, tiesai būtu jāinformē procesa dalībniekus par lietas izskatīšanas plānotiem datumiem un rezervētu laiku. Tāda prakse būtu ieviešama ik katrā lietā. Proti, pirmajā tiesas sēdē rezervējot tiesas sēžu datumus un laikus, paredzot provizorisku lietas izskatīšanas nepieciešamo tiesas sēžu skaitu, jautājumu

izlemjot tajā pašā tiesas sēdē pēc procesa dalībnieku – cietušā, cietušā pārstāvja, prokurora, apsūdzētā un aizstāvja viedokļu uzklaušanās.

Lai šo ierosinājumu realizētu dzīvē, Kriminālprocesa likuma 488. pantā būtu nepieciešams izveidot jauno 1.¹ daļu šādā redakcijā: “1.¹ Tiesnesis un tiesa izskata lietu tik ātri, cik vien iespējams, ievērojot personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā.”

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Kriminālprocesa likums*. (21.04.2005). Latvijas Republikas likums, red. uz 01.01.2022. <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums>
2. *Par tiesu varu*. (15.12.1992). Latvijas Republikas likums, red. uz 17.12.2020. <https://likumi.lv/ta/id/62847-par-tiesu-varu>
3. Labucka, I. (17.09.2020). Viedoklis darba grupai, kura izveidota Tieslietu padomes 2020. gada 10. februāra lēmuma Nr.11 izpildei. https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/9_Tieslietu_padome/Ingrida_Labucka_viedoklis_17_09_2020.pdf
4. Latvijas pārstāvja starptautiskajās cilvēktiesību institūcijās birojs (2020a). *Eiropas Cilvēktiesību tiesas nolēmumus Latvijas lietās izteiktās atziņas saistībā ar tiesībām uz lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā*. https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/9_Tieslietu_padome/2020_ECT%20judikatura%20par%20procesa%20ilgumu.pdf
5. Latvijas pārstāvja starptautiskajās cilvēktiesību institūcijās birojs (2020b). *Latvijas lietas ECT – nolēmumi, kuros vērtētas sūdzības par procesa ilgumu*, 1.pielikums. https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/9_Tieslietu_padome/1_pielikus-2020_ECT%20judikatura%20par%20procesa%20ilgumu%201%20PIELIKUMS.pdf
6. Tieslietu padome (10.02.2023a). *Lietu izskatīšanas termiņu standarti 2023. gadam*, lēmums Nr. 5. https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/9_Tieslietu_padome/Dokumenti/apstiprinats_standarti_2023.pdf
7. Tieslietu padome (24.03.2023b). *Par Daugavpils un Rēzeknes tiesa reorganizāciju*, lēmums Nr. 20 https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/9_Tieslietu_padome/Lemumi/2023/TP_lemums_nr_20_2023.pdf
8. Tieslietu padome. (01.07.2022). *Par vadlīnijām lietu izskatīšanas termiņu pārvaldībai*, lēmums Nr. 39. https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/9_Tieslietu_padome/Lemumi/2022/TP_lemums_nr_39_2022.pdf
9. Tiesvedību ilgumu izvērtēšanas darba grupa. (17.09.2020). *Ilgu tiesvedību krimināllietās cēloņi un risinājumi*. https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/9_Tieslietu_padome/Ilga_tiesvediba_kriminallietas_kopsavilkums_17_09_2020.pdf
10. Zikmane, A. (30.09.2020). Ziņojums par Tieslietu padomes 2020. gada 10. februāra lēmuma Nr.11 izpildi. [A_Zikmanes_zinojums.pdf](https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/9_Tieslietu_padome/Zikmanes_zinojums.pdf) (at.gov.lv), skatīts 10.05.2023.